

«Txillardegi gogoan» izenburupean, Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegiri* omenaldi bat egin zitzaion 2012ko azaroaren 9an, Donostian, EHUren Filosofia eta Hezkuntza Zientzien Fakultatean.

Txillardegik bere ibilbide profesionalaren zati handi bat, bere bitzita profesionalaren azken urteak, Donostiako fakultate horretan egin zituen, eta ibilbide hori aintzatetsi nahian antolatatu zen pare bat ordu iraun zuen omenaldia.

Ekitaldi horren helburua hauxe izan zen: euskaltzale ezagunak bere bizitzan zehar jorratu zituen eta fakultatearekin zerkusia zuten jakintza arlo batzuk ukitzea eta bere pertsonarekin eta bere ibilbidearekin lotzea. Eta horrenbestez, Irene Prieto piano-jotzaileak musikaz lagundutako saioan, Txillardegiren ibilbideko hainbat alderdi aztertu ziren: Txillardegi, irakasle eta lankidea; Txillardegi, ikerlari eta pentsalaria; Txillardegi, intelektual engaiatua.

Antolatzaileen hitzetan: «asmoa xumea zen, lankide eta maixuari egin nahi izan genion aitortza txikia, besterik ez». Bertaratu zirenen hitzetan, berriz, Txillardegi hobeto ezagutzeko parada polita.

Jakin aldizkariak ere bat egin nahi du Txillardegi omentzeko asmo horrekin. Horrenbestez, aitortza hartan izandako hitzaldi batzuk bildu ditugu jarraian. Lehenik, ekitaldiaren hasieran Gidor Bilbao EHUko Euskara eta Eleaniztasun errektoreordeak esandako agur hitzak datoz. Ondoren, Miren Azkaratek (euskaltzaina eta EHUko Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saileko irakaslea) Txillardegi hizkuntzalaria aztertzen du, Xabier Isasik (EHUko Gizarte Psikologia eta Portaera Zientzien Metodologia Saileko irakaslea) Txillardegi soziolinguistaren ekarpen nagusiak gogorarazten ditu, eta Alaitz Aizpuruk (EHUko Filosofia Saileko ikertzailea) Txillardegiren pentsamenduaren zenbait gako aipatzen ditu. Azkenik, Paulo Iztuetak (idazlea eta EHUko Hezkuntzaren Teoria eta Historia Saileko irakaslea ohia) Txillardegi intelektual engaiatuaren soslaia marrazten du.¶

GIDOR BILBAO

Txillardegiri traizio egitea izango litzateke, gaur, hemen, diskurtso politikoki zuzena, edo behintzat zuzenegia, egitea.

Hemen gauden denok erakutsi nahi dugu gogoan dauka-gula, eta gure esker ona agertu gura diogu.

Baina bakoitzak era batean ezagutu du, bakoitzak era desberdinean maitatu du, bakoitzak bere begiekin irakurri ditu haren literatura-lanak, askotariko jarrerak izan ditugu haren ideia politikoen aurrean, harrera desberdina egin diegu hark hizkuntzalaritzan egindako ekarpenei, era desberdinetan gureganatu dugu haren pentsamendua, jarrera desberdinekin hartu ditugu hizkuntza-politikarako haren proposamenak, eta, ekitaldi hau Euskal Herriko Unibertsitateak antolatuta egiten denez, eta hemen Euskal Herriko Unibertsitateko errektoreordea naizelako nagoenez, esan behar dut hark proposaturiko unibertsitate-eredua, hizkuntzen antolaketari dagokionez, ez dugula denok entusiasmo berdinez onetsi.

Argi esateko: Euskal Herriko Unibertsitatea ez da Txillardegik proposaturiko euskal unibertsitatea, euskara hutsez diharduena, gaztelaniazko beste unibertsitate batetik banatua.

Askotan pentsatu dut, ez bakarrik EHUri dagokionean, baizik eta baita Euskal Herriari dagokionean ere, Txillardegiri gustatuko zitzaiokeela bere baieztapenetan arrazoirik ez izatea; gustatuko zitzaiokeela herri elebidun orekatua posible izatea, unibertsitate elebidun osoa bideragarri izatea, bere diagnostiko zintzoek kontrakoa adierazten zioten arren.

Azken batean, Txillardegi, gu bezala, errealitate honetan bizi zen, errealitate hobe bat irudikatzen zuen arren, eta errealitate hobe horren alde lan egiten zuen arren.

Hasieran diskurtso politikoki ez hain zuzena aipatu dudanean, hau nuen gogoan: politikoki zuzena, ziur aski zuzenegia, litzateke gaur hemen EHUko errektoreordeak esatea Txillardegiren ekarpenak oso garrantzitsuak izan zirela euskararen batasunarentzat, euskal literaturaren garapenerako, pentsamenduaren aurrerabiderako, eta unibertsitate gazte honen bide berrirako; izan ere, egia osoa baita hori guztia. Politikoki zuzenegia litzateke hori esan eta isiltzea, publikoaren txalo orobat politikoki zuzenaren zain.

Zintzoagoa iruditzen zait, ordea, eta Txillardegiri benetako esker ona agertzeko modu leialagoa, horri guztiari gehitzea unibertsitate honetan, Euskal Herriko Unibertsitatean, batzuk, eta ez naiz ari soilik errektoreaz edo errektoreordeaz, baizik eta hemen zaudeten eta hemen ez dauden irakasle, ikasle, ikertzaile eta langileez, egunero ahalegintzen garaela Txillardegiri arrazoi apur bat kentzen, egunero saiitzen garaela Txillardegik ezin ezagutu izan zuen unibertsitatea egiten: ikasle, irakasle-ikertzaile edo langile euskaldunarentzat erosoia, euskal unibertsitate erabatekotik hurbilagokoa.¶

MIREN AZKARATE

Txillardegi eta hizkuntzalaritza

Gai horretaz hitz egiteko eskatu didazue 2012ko azaroaren 9 honetan Filosofia eta Hezkuntza Zientzien Fakultateak Jose Luis Alvarez Enparanza *Txillardegiren* omenez antolatu duen Jardunaldian. Lehendik ere jasoak zituen omenaldiak, baina horietan beste batzuek esan eta idatziak hartu baino, nahiago dut, batik bat, Txillardegiri berari eta bere lanei hitz egiten uztea; eta, jakina, neure bizipen eta oroitzapenak horrekin uztartzea.

Egun hauetan Joxe Azurmendik kazetari bati emandako erantzunak laburbiltzen du ongien, nire iritziz, Txillardegi zer izan den¹. Inoren hitzak neure eginaz hasiko dut, beraz, hitzalditxo labur hau:

Ni euskal mundura iritsi nintzenerako planteamendu garrantzitsuenetakoak eginda zeuden. Txillardegi da, nire us-tez, bide urratzaile nagusia, eta intuizio erabakigarri guztiak eduki dituena. Harekin hasten da martxa bat, gerra osteko euskal munduaren belaunaldia. Horrek ez du esan nahi gero bakoitzak ez duela ekarpenik egiten. Hori filosofiaren historian oso ondo ikusten da. Beti egoten dira bide urratzaileak, aitzindariak, ideiak botatzen dituztenak, eta gero ideia horien garapen sistematiko bat egiten dutenak datoz, lanketa sakona eta koherentea egiten dutenak.

Bete-betean asmatu du Joxe Azurmendik. Bat egiten dut ikuspegi horrekin; Txillardegi, hizkuntzalaritzaren munduan zerbait izan bada, horixe izan da, nire iritziz: bide-urratzaile eta aitzindari. Gero etorri dira ideia horien garapen sistematikoa egin dutenak.

Zertan bide-urratzaile eta aitzindari? Beste ororen gainetik, euskararen alorrean. Koldo Mitxelena Kulturunean Txillardegiren omenez egin ziren Jardunaldietan Mari Jose Azurmendik (2004) esan bezala,

... euskara da erdigunea [Txillardegirentzat], euskararen alde egitea da ardatza eta horixe da beste guztia estrukturatzen eta azaltzen dituen. Horrela ikusita, Txillardegik esan eta egin dituen guztiak erlazionatuta daude eta euskararen inguruan kokatu behar dira, honek esan nahi du zuzenean edo zeharka soziolinguistikarekin zerikusia dutela.

Euskararen alorrean egindako lanari dagokionez, hiru atal bereiziko ditut: Txillardegi euskara batuaren eragile; Txillardegi euskara batuaren hornitzaile; eta Txillardegi euskara batuaren defendatzaile. Ondorengo lerroek ez dute, jakina, inondik inora laburbiltzen Txillardegiren lan eskerga.

Txillardegi euskara batuaren eragile

Gotzon Aurrekoetxeak (2004) esan zuen:

Ezein izatek sortzeko, jaiotzeko «hazia» behar badu Euskara Batuaren hazirik emankorren eta iraunkorrena Txillardegiren lana izan dela esatera ausartzen naiz.

Eta datuak ematen ditu baieztapen horren berme gisa. Bide beretik joko dut nik ere.

Batasunaren erantzukizuna Euskaltzaindiarena zela jakinik, gerra ondorengo lehen urte gogorren ondoren, Euskaltzaindia indar pitin bat hartzen hasi zenerako hor zegoen Jose Luis Alvarez Enparanza euskararen Akademiak euskara batuaren beharraz kontzientzia har zezan ahaleginean. 1956an, irailaren 14tik 16ra biltzarra egin zuen Arantzazun Euskaltzaindiak: *Euskaltzaleen Bilkura Arantzazun Euskaltzaindiaren itzalpean*. Garai hartan egin zien Txillardegik lehen «Karta idigia», «Arantzazun biltzen zeraten guzioi». Euskararen beheraka gorriaz kezkatu ageri da Txillardegi (Mitxelenak ere antzeko kezka azaldu zituen biltzar har-

tan). Geroz eta ahulago zegoen euskara ahozkoa, eta literatura-lanetako euskara ere beheraka zihoan; hala zioen Txillardegik. Horri aurre egiteko zer egin behar zen ere, ez zuen zalantza handirik:

Osakuntza aundia bear du euskerak gaurko bizikeran gai izateko. Egia esan, eta euskeraren sufijatzeari eskerrak, berri-tze ederra egin diteke euskera beretik atera gabe, ta au egin bear da al denetan.

Bañan asmakari ta kontzetu berri ugari ekarri dizkigu zibilizazioak, oso itz berezi, ta euskera «garbia» egiteko asmoa txatxukeria utsa da, izkuntza batek ere egin ez duena, eta gure izkuntzan gertatuko ez dan gauza [hor dugu euskara batuen hornitzaile izango den Txillardegi].

[...]

Euskera garbia etzaigu ajolik, bizia baizik.

[...]

Beste arotan egin genezakena etzaigu ardura: gaur egin dezakegunaz pentsatu bear dugu. Egin ditekena egin, eta ezin ditekena aaztu: ez dago onetaz beste aukerarik.

Eta gaur, nire ustez, bitara bil ditzakegu egin ditezken gauzak: 1) Gutxiengo edo minoria bat gertu. 2) Euskera gaitu, batu eta osatu.

Bi aukerak lortu arte alperrik ari gera lanean; bi aukerak lortu ezkerok, berriz, lasaitu egin gindezke.

Horretan du, hain zuzen, Euskaltzaindiak zeregina: euskaltzaleek egin ditzaketen ahaleginak bere babesean zuzendu eta «bere aipu guziarekin, eta, ofizialki, euskeraren batasuna zeaztu, ta euskera ‘personala’ ta euskal berrikeri guziak ezetsi ta kondenatu».

Aipua luze samarra izan arren, lerro horietan idatzi zuen Txillardegik bizitza osoan zehar garatuko zuen lana, handik urte batzuetara *Huntaz eta hartaz* saiakeran berriro hizpide hartuko duena. Argi dago, orobat, zer espero zuen Txillardegik Euskaltzainditik, euskararen batasunaren gidaritza hartzea. Guztiok dakigun bezala, beste hamabi urte pasatu behar harko ziren Akademiak halako egitasmo erraldoiari ekin aurretik. Baina Txillardegi ez zen zain geratu. «Batasunaren biga» izeneko txostena aurkeztu zuen Bilbon, 1958ko aben-

duaren 13an eta 14an egindako Euskalzaleen Biltzarrean. Txosten gomendagarritzat dauka Gotzon Aurrekoetxeak (2004); guztiz bat nator berarekin. Bi urte lehenagoko txostenean ageri ziren puntuak sakonago aztertzen ditu hemen, proposamenak eginez puntuz puntu. Hemen ikusten da ezin hobeto, nire iritziz, Txillardegiren «bide-urratzaile» izate hori. Euskaldunen arteko gerra eta anarkiak alde batera utzi eta batera jokatzeko beharra aldarrikatuko du, 1956an egin bezala (eta 1965ean egingo duen bezala). Ikus dezagun, ordea, astiroxeago zer proposatu zuen Jose Luis Alvarez Enparanzak 1958an eta konpara dezagun zer egin dugun gero:

1) «Izkuntza batean usadioa da azken erabakitzailea [...] Irizpide sendo eta zorrotz batez baliatu bear dugu, esaera bat, gaur erabiltzen dalarik ere, jator ote danentz jakiteko [...] euskera BIZIAN jeneralean erabiltzen dana, jatorra dala uste dut» (1959: 153-154). Nola landu dugu gerora Txillardegik irekitako bide hori? *Orotariko Euskal Hiztegia* eta horren atzean dagoen corpusa oinarri hartuz Hiztegi Batua egiterakoan, Euskal Gramatika lantzerakoan... Eta orain berdin-berdin egiten ari gara, *Ereduzko Prosa Gaur* edo *Ereduzko Prosa Dinamikoa* corpusak osatu eta horietan oinarrituz etorkizuneko euskarak nolakoa behar duen bidea erakustean.

Areago, «jatortasuna eta euskeraren batasuna» puntuan (1959: 156-157) ematen dituen irizpideak izan dira, oro har, Hiztegi Batuan ikus ditzakezuenak, eta irizpide horiekin bat datoz gaurko Akademiaren hiztegiko euskalki markak, *Zah.* Edo *g.g.er.* moduko markak.

2) Literaturako euskalkiaz dioena irakurriz, eta hor atalez atal egiten dituen proposamenak ikusiz, nola ez aitortu, Joxe Azurmendirekin batera, batasuneko bidea urratu zuena Txillardegi izan zela? Datu pare bat baino ez ematearren:

- Deklinazioan: Mendibururen deklinazioa hartu oinarritzat; «indeterminadoa» guztiz hartu, beste aldeko euskaldunen artean erabiltzen den bezalaxe (gutako zenbat eta zenbat ez ote ginen Txillardegiri esker jabetu «muga-

gabea» bazela!); pluralean «-ak» eta «-ek» hartu; gainerantzean:

Mendiburu'k darabilen deklinazioa arautzat artzean, Gipuzkoa, Nafarroa eta Laburdi'n artean dagoen eskualdeko deklinazioa artu uste dut, ots, erdikoena eta jator xamarra (1959: 160-161).

Hortxe dugu, funtsean, ez bakarrik batasunerako deklinabidearen oinarria, baita euskara batuaren beraren giltzarria ere.

- Joskera: «ontzat daukat Altube'ren iritzia frase laburretarako; baña, gañerantzean, berriz ere, Mendiburu eta Duvoisin artuko nituzke eredutzat». Eta, beraz, *zeren, ezen, bada, baldin*, etab. guztiz onartzearen alde ageri da. Bide horretatik goaz gaur ere, bai Gramatikan eta, batez ere, hitz ordena jorratuz eta estilo zaindurako irizpideak emanez egiten ari garen lan guztian.
- Hitz berriak eta maileguak: gogoan hartzekoak dira puntu honetan ere Txillardegiren proposamenak. Latinetik hartuak izan arren, tradizioko hitzak guztiak dira egokiak eta erabili beharrekoak. Eta hitz berria behar dugunean, gero hain ezagunak egin zaizkigun aukerak ditugula dio Txillardegik: antzinako hitzei adiera berri bat eman; hitz berria sortu euskararen baliabideak erabiliz (eratorria zein elkartua); edo, maileguz hartu. Eta ohar zorrotza: «moldatutako itzak garbi, eta zalantzarik gabe, ideia zorrozki adierazten ez ba du, itz horrek ez duela nahasteko baño balio» (1959: 164).
- Maileguak nola egokitu: honetan ere igarle izan genuen Txillardegi. Beste hizkuntza batzuetatik hitzak nola hartu erabakitzean, bi bide ikusten zituen: Leizarragarena (hau da, kultura hitzak bere horretan gordetzea, ezer aldatu gabe) eta Axularrena (euskararen senaren arabera egokitzea, alegia). Bigarrenaren alde ageri da, zalantzarik gabe, Txillardegi. Ez dut luzatu nahi, baina puntu honetan aztertzen dituen legeak (hitz hasierako herskari ahostunak, gaztelaniazko «-ón» amaieren euskal or-

dainak, gaztelaniazko bokalarteko sudurkariak...) bere horretan ikusiko ditugu handik 15 urtera Euskaltzaindiak eman zituen arauetan.

Hitz batean esateko, 20 orrialde horietan aurkituko dugu zer lan egin beharko zuen (eta egin duen) Euskaltzaindiak hurrengo urteetan. Eta hor ikusten dugu, orobat, bide-erakusle izateaz gain, bide horretan hartu beharreko noranzkoetz ere proposamenak egiten.

Baina, Aurrekoetxeak oroitarazten duen moduan, orduko Euskaltzaindia ez zegoen berrikuntzak egiteko sasoian; egorearen berri izateko, nahikoa da Txillardegiren hitzaldia amaitu bezain laster Mitxelenak esandakoak gogoratzea: «Nire us-tez, alegia, gutxi gora bera bat gatoz. Eztut uste, ordea, gaur batasunik egin ditekunik» (*Euskera* IV, 1959: 171).

Beste bide batetik ekin zion orduan Txillardegik. Literatur-a-hizkerak kezkatzen zuen, proposamena egina zuen zein punturen gainean lortu behar ziren adostasunak. Eta aurre-ra egin zuen.

Txillardegi euskara batuaren hornitzaile

Aurreko gutun eta proposamenak baino ezagunagoak dire-lakoan, labur aipatuko dut Baionako *Euskal Idazkaritza El-kartean* egindako lana. Guztiek aitortu dute aho batez Baio-nan 1964an elkarte horrek eginiko proposamena izan zela euskara batuaren hazia. 1958ko «Batasunaren bidea» txoste-nari orpoz orpo jarraitzen badio ere, «kasu honetan *hazia* ba-*mandu* egin zen Ipar eta Hegoaldeko euskaltzaleen artean eta oso harrera ona izan zuela aipatu behar da» (Aurrekoetxea, 2004). Ordura arte Txillardegiren beraren proposamen baino ez zirenak —idazkeraz, deklinabideaz, aditzaz— hedatu zi-ren. Nolabait esateko, 1956an eskatzen zuen gutxiengo edo minoria hori prestatu zuen. Eta, ortografiaren batasunaren bideari ekinez, «h»dun hitzen zerrenda ere adostu zuten.

Hortik aurrera, laurogeiko hamarkadara arte, 1959 eta 1964ko txostenetako puntuak oinarri hartu, gehiago garatu,

eredu zituen idazleen adibideekin hornitu, eta garai hartan euskaraz alfabetatzen edo euskarazko klaseak ematen hasi ginenok eskura genituen lanabes bakarretakoak idatzi zituen: *Sustrai bila* (1970), *Euskara batua zertan den* (1974), *Oinarri bila* (1977), *Euskal aditz batua* (1979). Aurrekoetxeak (2004) esan bezala, «euskara berri eta hiritarraren zalantzak gainditzeko irakasle hasiberriok behar genuen tresna»:

- *Sustrai bila* eta handik dozena erdi urte pasatxora *Oinarri bila*. Egia da Azkuek bere *Morfologian* edo Lafittek bere gramatikan ematen dutela mugagabearen berri, euskal «deklinabide» deitzen diogunaren berri. Baina Txillardegik euskaraz kontatu zuen, eta euskara batuaren esparruan azpimarratu zuen mugagabea gorde eta ongi erabili beharra, «-a» itsatsia duten hitzen berezitasuna, etab. Horri buruzko argibideak eta adibideak. Eta 1977an, berriro ere bideak irekiz, euskal bokalak eta kontsonanteak, eta kontsonante multzoak zuzen ahoskatzeko argibideak.
- *Euskara batua zertan den* (1974) eta *Euskal aditz batua* (1979). Euskaltzaindia arauak banatzen eta hedatzen hasi baino hogeitau urte lehenago, Txillardegi izan zen ordu-ra arte hartutako erabakiei ahalik eta zabalpen handiena eman nahi izan ziena. Lehen liburu horretan bildu zituen Arantzazuko batzarretatik ordura arte Euskaltzaindiak euskara batuaz hartutako erabakiak eta horien aurrekariak; hau da, Arantzazuko txostena, deklinabide batua, aditz batua, 1959ko Euskaltzaindiaren agiria euskal hitzei buruz, Baionako biltzarraren erabakiak, Euskal Herriko leku-izenak, Euskal izendegia eta batasunerako hiztegia. Eta, ondoren, aditzari buruzko lan monografikoa, *Euskal aditz batua* (1979), 1973an erabakitako aditz laguntzailea eta 1977an onartutako sintetikoa biltzen dituen. Hori guztia «modu pedagogiko argi batean argitaratzearen ardura eta meritua Txillardegirena izan zen» (Aurrekoetxea, 2004).
- Fonetika eta fonologia arloko ekarpenak. Hemen ere bide-urratzailea izan da, nire iritziz, Txillardegi. Mitxele-

naren *Fonética Histórica Vasca* lan erraldoia hor zegoen, baina euskara batua eta euskal fonetika uztartzen lehena izan zen Txillardegi, Bergarako biltzarrean 1978an aurkeztu zuen txostenean. Funtsean, aurreko urtean argitaratutako *Oinarri bila* laneko azken partea osatuz eta garatuz. Eta, amaieran, terminoen zerrenda labur bat emanenez. Fonologia etorri zen ondoren, *Euskal fonologia* (1980), euskal fonologiari buruzko lehen zatiari, *euskal fonologia batuari*, oinarri batzuk eman nahi zizkiona. Berrero ere handik ia hogeitaz urtera eman zituen Euskaltzaindiak Ahoskera Zaindurako arauak.

Txillardegi euskara batuaren defendatzaile

Eta, azkenik, euskara batua eztabaida-iturri zen garaietan, aldeko adina aurkako zituen garaietan, gogor saiatu zen Txillardegi batasunaren aldeko lanean; idatzi ugari aurkituko ditugu garai haietakoak euskara batuaren beharraz kontentzitu nahian ingurukoak. Argi eta garbi zuen berrogeita hamarreko hamarkadan euskaldunen artean ikusten zuen giroa gainditu eta beste aldi batera pasatu beharra zegoela. Horregatik, Euskaltzaindian 1956an eta 1958an aurkeztutako txostenez gain, argigarria da oso «Euskotarrak utikan!» artikulua, *Huntaz eta hartaz* lanean (1965) argitaratua:

... beren euskalkia baizik ezagutzen ez dutenek, kulturatik at bizi behar dute, mundutik at, eguneko gertakariez aparte [...] Euskera gaitu, osatu, batu, gaurkotu, zorroztu, eta aberastu egin behar dugu [...] Eskolak, ikasguak, aldizkariak, merkatalgo eta lantegitzako bulegoak, herriko-etxeak eta administrazio-idazkaritzak oro, Euskal Herriko bizi guziaz hitz batez, euskeraz egiñarazi behar da. Hunela, eta ez bestela, salbatuko dugu euskera (76-77).

Eta garai hartako eztabaidaren lehen lerroko lekuko zen *Zeruko Argian* (han irakur daitezke debate sutsu eta gogor hartako alde bateko eta besteko artikulua asko eta asko) «Euskalkietatik euskerara» izeneko artikulua argitaratu zuen 1970ean. Hauxe zioen, besteak beste:

Zer idatzi behar du zerbait esan nahi duenak: ekarri dabela, ekarri duela, ekarri duala, ekarri dula, ekai dola, ekharri diala, ala ekharri dila? [...] Eta ez esan, gero, gauza hauek txiki-keriak direnik: gauza hauetxek dira-ta, aitzitik, gure hizkuntzaren «patois-keria» eta hondamena. Gazteleraz ezin diteke idatz: «hemos ido», «hemos ido» edo «amoz io», idazlearen gogara. Ez. Ez frantsesez edo errusieraz ere. Zergatik bai euskeraz? Zertan desberdin, analfabetismoaren mailan ez bada? «Aberastasuna» esan ohi den saltsa-nahaspila hori, ez ote da, ordea, beste akats sakonago baten oihartzuna? Alegia: gure leinukeria, gure tribalismoa, eta Kondaira-Aurretik ezin irtetzea.

Horixe da gaur hemen gogoratu nahi nuen Txillardegi. Gotzon Aurrekoetxearen (2004) hitzak hartuko ditut amaitzeko:

... euskara batuaren beharra inork baino ozenago eta lau haitzeta aldarrikatu du; euskara batuaren eragile, teorizatzaile, txosten-egile, gidatzaile, hedatzaile eta defendatzaile handienetakoa dela esaten badugu (eta gauza asko esaten dugu) ez dugula huts handiegirik egiten esan daiteke.¶

-
1. Gorka Erostarbek egin zion elkarrizketa *Berria* egunkarian (2012-11-06): «Joxe Azurmendi pentsalaria eta idazlea. 'Botereak intelektual asko irentsi ditu, baina ez bortxaz: diruz'».

Aipamenak

- Alvarez Enparanza, Jose Luis *Txillardegi* (1956): «Karta idigia», *Euskera* I, 245-250 (www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/36088.pdf).
- (1959): «Batasunaren bidea», *Euskera*, 150-170 (www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/36090.pdf).
- (1965): «Euskotarrak utikan!», in *Huntaz eta hartaz*, Baiona: Goiztiri, 69-79.
- *Larresoro* (1970): *Sustrai bila*, Donostia: Sendo.
- (1970): «Euskalkietatik euskarara», *Zeruko Argia* 375, 1970-05-10.
- (1974): *Euskara batua zertan den*, Oñati: Jakin.
- (1977): *Oinarri bila*, Donostia: Alvarez-Lorea.
- (1978): «Fonetika baturuntz (zenbait proposamendu)», *Euskera* XXIV (2. aldia), 683-690 (www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/36104.pdf).
- (1979): *Euskal aditz batua*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- (1980): *Euskal fonologia*, Donostia: Ediciones Vascas.
- (1984): *Euskal azentuaz*, Donostia: Elkar.
- Aurrekoetxea, Gotzon (2004): «Txillardegi eta euskara batuaren kondairaz», J.L. Alvarez Enparanza Txillardegiri buruzko jardunaldiak, Koldo Mitxelena Kulturunea, urriaren 4, 5 eta 6an (<http://txillardegi.gipuzkoakultura.net/gotzonaurrekoetxea.pdf>).
- Azurmendi, Mari Jose (2004): «Txillardegiren alderdi soziolinguistikoa», J.L. Alvarez Enparanza Txillardegiri buruzko jardunaldiak, Koldo Mitxelena Kulturunea, urriaren 4, 5 eta 6an (<http://txillardegi.gipuzkoakultura.net/mjazurmendi.pdf>).

XABIER ISASI

Adimena eta kemena, batasunaren ingeniari.
Jose Luis Alvarez Enparantza, soziolinguista

Bilbon, 1958ko abenduaren 13-14 egunetan, *Euskalzaleen Biltzarrean*, Jose Luis Alvarez Enparantza irakasleak «Batasunaren bidea» izenburuko hitzaldia egin zuen. *Euskera* agerkariak (IV. zk., 1959) argitaratu zuen, eta hortik hartu ditut pare bat pasarte:

... euskeraren bideari. Bideari? Bai, jaunak. Bideari diot. Bide bat bakarra eta ezagugarriagoa baitago: ez pentsa au izkurtuko gauza danik. Arlo ontan kulturak agintzen du, eta zentzuak; ez misterioak. Orain artean etzirudien horrela; baña emendik aurrera burubide egin bearko genuke errege, eta ez txorakeria; jakinduria eta ez jakinezaren ausarkeria. [...] Guziok dakigu gure etsaiak zein diren. Baña gure arteko batasuna lortzen ez ba dugu, etsaiak izan edo ez izan, kalte besterik ez diogu geronek emango gure euskera aulduari, eta alperrik izango da gure etsaiak aipatzea (151. orrialdean).

Bazter askotan, geienetan gaur zoritxarrez, obeto dakite euskaldunak erderaz, euskeraz baño. Emen gauden guztiok, eskolatuak izanik, obeto mintzatzen gera erderaz, euskeraz baño; ez alere gu bakarrik: Durango aldean, gonbazio baterako; edo Eibar aldean, edo Tolosa'n erderaz bizi dira euskaldunak berak: zenbat ofiziñatan egiten da gaur euskeraz erderaz aña? Zenbat fabrikatan gertatzen da ori? (154. orrialdean).

Horrela mintzo zen Jose Luis Alvarez Enparantza Euskalzaleen Biltzarrean; berrogeita hamalau urte igaro dira orduz geroztik. Hitzaldi horretan aurki ditzakegu, nire ustez, Jose Luis Alvarez Enparantza soziolinguistaren aurreneko arrastoak. Jakintza-eremu horretan, soziolinguistikan, ez

dugu esango Txillardegi bazterturik bizi izan zenik, baina kasik. Jose Luisek lagun asko zituen, baina soziolinguistika alorrean, ostera, jarraitzaile, ez hainbeste. Soziolinguistikari dagokionez, hizkuntzaren *corpus* eta *estatus* alderdian ugari izan dira Txillardegiren ekarpenak: estandarizazioarekin edo euskara batuarekin hasi eta euskararen ahozko erabileraraino, lanik ezagunena, beharbada, bere eredu matematikoa izan da. Iruditzen zait oso ikuspegi murrizta erabili izan dela eta Txillardegi teoriagilea gutxietsi izan dela. Bai, andereak eta jaunak, Txillardegi militantea, idazlea eta irakaslea izateaz gainera, teoriagilea izan baitzen. Ikus dezagun.

Teoria, oro har, sistema logiko deduktiboa da; abiapuntuzko kontsiderazio eta hipotesien multzo bat jakintza-alor bati dagozkionak, azaldu nahi dituen gaiei buruzko proposamenak, alegia. Hori da, hain zuzen ere, Txillardegik soziolinguistika jakintza-alorrean egin zuena. Txillardegiren teoriaren abiapuntuzko kontsiderazioak eta hipotesiak honela laburbil genitzake:

1. Edozein bi hizkuntzen arteko ukipen egoeran hiru hiztun tipo aurki daitezke: A eta B hizkuntzen hiztun elebakarrak eta AB/BA hizkuntzen hiztun elebidunak.
2. A eta B hiztun tipo elebakarrak direnean, elkarren arteko ahozko komunikazioa ezinezko gertaera da elkarri ulertzen ez diotelako.
3. AB/BA hizkuntzen hiztun elebidunen komunikazioa A edota B hiztun elebakarrekin, komunikazioa izango bada, beti gauzatzen da elebakarren hizkuntzaz.
4. Elebidunen hizkuntza erabilera, beraz, hiztun elebakarren hizkuntzaren araberakoa da; elebidunek, elebakarren aurrean, ez daukate komunikazio hizkuntza auke-ratzeko betarik.
5. A eta B hizkuntzen hiztun elebakarren multzoak, biak egonez gero, A eta B hizkuntzen erabilera, maila batekoa edo bestekoa, gertaera segurua da. Bi hizkuntzen erabilera mailak, printzipioz, hiztun elebakarren mul-

tzoen tamainen araberakoak dira; osotara begiraturik, multzorik handienak erakutsiko du haren hizkuntza erabilera tasarik handiena.

6. A eta B hizkuntzen hitzun elebakarren multzoek antzeko tamaina dutenean, AB/BA hitzun elebidunen multzoen hizkuntz erabilerak eragiten ditu A edota B hizkuntzen erabilera tasak. Kasu horretan, hizkuntzen estatusa, boterea eta abar erabakigarriak dira hizkuntza bat baino bestea erabiltzeko.
7. Hizkuntza batek, B hizkuntza demagun, hitzun elebakarren multzoa galtzen badu, hizkuntza horren erabilerak gertaera segurua izateari uzten dio. B hizkuntzaren erabilera, beraz, zorizko gertaera bihurtzen da.
8. Hizkuntzen arteko ukipen egoeran, bi hitzun multzo besterik geratzen badira, A hitzun elebakarrak eta AB/BA elebidunak, B hizkuntzaren erabilera elebidunen elkarren arteko hizkuntzen erabileraren arabera da.
9. Edozein kasutan, B hizkuntzaren erabilera maila mugatua da; muga horren arrazoia A hitzun elebakarren multzoa da. Elebakarrek jartzen dute B hizkuntzaren erabilera mailaren muga, beraz.
10. B hitzun elebakarren multzoa desagerturik, hizkuntzen arteko ukipen egoeran dauden hizkuntzak *egoera asimetrikoan* geratzen dira. A eta B hizkuntzen arteko simetria berreskuratu ahal izateko, edo hitzun guztiak AB/BA elebidun bihurtzen dira edo B hizkuntzako elebakarren multzoa berrosatzen da hizkuntza bakoi-tzak antzeko tamainako hitzun elebakarren multzoa izan dezan.
11. Hitzun elebakarren multzoa galdu duen hizkuntza, B hizkuntza, *asimetria jasaten duena, hizkuntza gutxitua* da.
12. A hizkuntza da, berriz, *edonork, edonon eta noiznahi erabil dezakeena, hizkuntza (komun) nagusia* bihurtzen da. A hizkuntza da, beraz, *asimetriaren onuraduna*.

13. Hizkuntzen arteko ukipen egoera asimetriko horretan, B hizkuntzaren erabilera maila, besteak beste, *elebidunen hizkuntzarekiko leialtasunaren funtzio zuzena* da.
14. AB/BA hiztun elebidunen proportzioa ezagutzen badugu, itxaro daitekeen B hizkuntzaren *gorengo erabilera maila zenbatekoa izan daitekeen kalkula daiteke*. Hau da, elebidunen artean beti B hizkuntza aukeratu-ko balitz, erabilera-tasa kalkulagarria izango litzateke.
15. Hiztun guztien arteko hizkuntza harremanak gertagarri daitezkeela kontsideratzen badugu eta hizkuntza gutxituaren erabilera-tasaren goi-atalase maila gainditzten ez bada, esaten dugu *hizkuntza egoera isotropia-koa* dela.
16. Hiztun guztien arteko hizkuntza harremanak gertagarri daitezkeela kontsideratzen badugu eta hizkuntza gutxituaren erabilera-tasaren goi atalase maila gainditzten bada, esaten dugu *hizkuntza egoera anisotropia-koa* dela.

Aipatu horiek dira, besteak beste, *soziolinguistika matematikoa* teoriaren abiapuntuzko kontsiderazioak eta hipotesiak. Aipatu ditugun hamasei horiek ez dira bakarrak, jakina. Jose Luis Alvarez Enparantza, ezaguna denez, linguista bikaina zen; Txillardegi izan zen, beste batzuen artean, euskara batuaren aitaponteko bat eta *Bat* soziolinguistika aldizkariaren sortzaileetariko bat. Txillardegik ondo baino hobeto ezagutzen zuen XX. mendeko soziolinguistika, ezagutzen zituen teoriak eta teoriagileak, harreman zuzenak izan zituen horietako askorekin. Teoria askotatik eta teoriagile askorengandik jaso zituen ekarpenak, bere egin zituen eta bere teorian integratu zituen. Ez baitago, egun, teoria oso bat huts-hutsetik sortzerik aurreko ikerketak aintzat hartu gabe. Teoriako berrikuntzak beti abiatzen baitira lehendik egindakoen beste teoretatik, beroriek osatzeko edo zuzentzeko.

Jose Luis irakasle eta ikertzaile peto-petoa zen, pasioz eta grinaz irakasten eta ikertzen zuen. Berdin zion jakintza-alorra gramatika, fonologia, glotopolitika zein soziolinguistika

izan; Txillardegiren kemena, amorrua batzuetan, islatzen zen bere idazlanetan, eta maiz haserre hura agerikoa zen bere idazki eta hitzaldietan. Sutsua eta, aldi berean, abegikorra, horrela gogoratzen dut Jose Luis irakaslea eta iker-tzailea. Gauza asko ikasi genion eta gauza asko zor diogu Txillardegiri. Irakasle izatearen zorrea izan nuen, eta baita ere, lankide, ikerketa-buru, burkide eta *Bat* aldizkariko zuzendari. Jakintza-ertz askotariko gizon harengandik gauza askok erakartzen ninduen, baina soziolinguistika matematikoa izan zen berarengana estuen lotu ninduen. Ordu asko eman zion, eman genion, soziolinguistika matematikoari, neke handiak baina errekonozimendu urria ekarri zizkion Txillardegiri.

Txillardegi buru-bihotzez konbentzituta zegoen soziolinguistika matematikoa oso baliagarria zela hizkuntza gutxituen egoera ulertzeko eta berreskurapen planak egiteko. Ere mu horretan, berriz, etsita eta bakarrik sentitzen zen. Ez zuen ulertzen zergatik izaten zen horren interes eta jakin-min gutxi, zergatik ez zegoen ikasle gehiagorik bere doktorego ikastaroetan. Ahaleginak eta bost egin zituen soziolinguistika matematikoa azaltzeko eta zabaltzeko; euskaraz ez ezik, frantsesez, ingelesez eta gaztelaniaz argitaratu zuen, hitzaldiak, mintegiak eta ikastaroak egin zituen. Alabaina, bere soziolinguistika matematikoa apenas aipatzen da Txillardegiren ekarpenen artean.

Beharbada, soziolinguistika matematikoa izango da Txillardegiren bigarren mailako ekarpena, beharbada. Baliteke Txillardegiren ekarpenak gramatikan, fonologian edo glotopolitikan horren handiak izatea, ezen soziolinguistika matematikoaren garrantzia estalirik geratzen den. Batek daki. Alabaina, soziolinguistika matematikoa oso garrantzitsua da. Jose Luisek aspaldian aurkitu zuen ezagutza eta erabileraren arteko nahaspilako mataza-hariaren muturra. Bere ekarpen teorikoa eta praktikoa erabat argigarria da hizkuntza gutxituen ezagutza eta erabileraren arteko auzia ulertzeko eta azaltzeko.

Burubidea proposatu zigun Jose Luisek. Burubidea ezagutza eta erabileraren arteko mataza harilkatzeko. Ez da zaila: aurrenik eta behin euskaldunak behar ditugu, herritar guztiak, ahalik eta gehien. Horretarako, ahalik eta euskaldun gehien lortzeko, euskara estandarra behar dugu, eremu eta eginkizun guztietarako erabilgarria den hizkuntza: euskara batua. Euskaldunok gure buruaren jabe izan behar dugu, eta euskarak euskaldun biziarazi gaituen neurri berean, guk, euskaraz egiten dugunean, euskara eraiki eta biziartzten dugu. Burubidea eta zentzuak, ez misterioa; jakinduria, eta ez jakinezaren ausarkeria, ekin eta jarrai.¶

ALAITZ AIZPURU

Txillardegi eta pentsamendua

Txillardegiren pentsamenduaz hitz egitea egokitu zait niri. Eta aitortu behar dut ataka ederrean pasa ditudala egun batzuk zertaz hitz egin erabaki ezinik. Jakinekoa da Txillardegiren pentsamenduaz solas labur bat betetzeko ez dela beste munduko esfortzurik egin behar, gaiak soberan baititu. Pentsamenduaren alor desberdin ugari ukitu zituen eta, ondorioz, ez da falta zer aipa. Liburu eta artikuluru ugari utzi ditu, eta bada, hortaz, zer gogoratu. Hori gutxi balitz, Euskal Herriak azken 50 urteetan ezagutu dituen eztabaida eta borroka garrantzitsu guztietan ere zuzenean inplikatu zen, eta bere iritziek beti eman zuten eta ematen dute oraindik zeresana. Gerraosteko belaunaldian bide erakusle, konprometitu aspergaitz, borrokalari nekagaitz. Euskal herrigintzako erreferente nagusia. Hizpiderik, beraz, ez da falta.

Gaurko nire solasa aipatutako gai horietako guztietako edozeinek mereziko luke. Eta hori dela eta, ibili naiz zer kontatu eta ondorioz zer baztertu erabaki nahian. Azkenean, Txillardegik bere bizitzan sarritan esango zuen hitz existentsialista bat edo hitzetan existentsialistena erabiliz, «hautatu» beharra izan dut.

Txillardegik bazituen autore kuttun batzuk, bere desterruko lehen urte haietan horien lanak sakonean ezagutu eta bizitza guztirako irakasle eta gidaritzat izango zituenak. Sartre eta Russellez ari naiz, jakina.

Txillardegiren pena zen, Sartreri buruzko lan oso eta mar-dulik ez genuela euskaraz. Eta Sartrek euskal ezker abertza-

lean izandako garrantzia ezagututa, Txillardegik ezin zuen ulertu utzikeria hori.

Non gara euskal intelektualok? Non euskal idazleok? Non, bereziki, euskal gizartea ezkerretik eraiki nahi dugunon ekarpen sendo eta simetrikoa?

Tamalez, Txillardegi, azkenean, Sartreren euskarazko bilduma osorik gabe eta hainbat aldiz eskatu zuen Sartreren ohorezko kale edo enparantzarik ezagutu gabe joan zitzaigun.

Sartreri keinu txiki bat egin nahirik, intelektual engaiatu frantsesak gure intelektual engaiatu euskaldunetan izan zuen eraginaz arituko naiz. Ondoren, Paulo Iztuetak sakonago jorratuko duen gaiari sarreratxo moduan, Txillardegi existentzialistaz eta idazle konprometituaz hitz batzuk esanez.

Txillardegi existentzialista / idazle konprometitua

Txillardegi existentzialista eta idazle konprometitua izan zela ezagun dugu. Gogora ditzagun, ordea, oso labur eta gainetik bada ere, existentzialista izateak berekin zekartzan ideia nagusi batzuk. Antiguatarrak bere bizitzan eta bere lanean beti oso presente izan zituen ideiak.

Existentzialismoak norbanakora, pertsonengana itzultzeko saiakera sutua egin zuen. Gizaki unibertsal eta abstraktuetatik urruti, lur batean, herri batean, hizkuntza batean, kultura batean, gorputz batean jaiotako norbanako konkretuenganazko itzulera izan zen.

Existentzialismoak norberaren autentikotasuna zuen helburu. Norbera den hori izatera ausartzea norbera den hori izatera iristeko. Norberaren askatasunaren konkista propioaren borroka. Bizitza autentiko bat izan nahi bada, ordea, lehenik eta behin askea izan behar da. Askea erabakitzeke eta askea ekiteke. Benetako askatasuna ekintzan gauzatzen baita.

Existentzialismoan ez dago baina askatasunik obligaziorik gabe, txanpon beraren bi aurpegi banaezin baitira. Norberaren askatasuna ingurukoenarekin hertsiki lotua baitago.

Gizakiak bere ingurukoekin, bere herriarekin konprometitu eta solidarioa izan behar du. Indibidualismoak galbidea baino ez dakar, konformismoaren katea bakarrik. Benetako existentzia batean, norberaren erantzukizuna ekidinezina da. Gizarte batean jaio gara eta hari zor.

Honaino existentzialismoaren errepassoa.

Goazen orain Txillardegiren *Horretaz* liburuko pasarte bat irakurtzera:

Gure gazte denboran ospe handia zuten Gregorio Marañon-en liburuek. Ez genuen bera guztiz begi onez ikusten, egia esan; Errepublikara garaian ezkerrean ibilitako intelektual famatua, Frankoren diktadurapean aise eta ohorez mugitzen zelako [...] Baina haren jakinduria polifazetikoaren mailaren aurrean, gudan sortzen zen mirespina ezkutagaitza zen [...] eta irakurri egin genituen lan historiko eta mediko literario batzuk. [...] Ni neu, Amiel-en kasua azaltzen zuen liburuak harritu ninduen gehienik.

Henri Frederic Amiel suitzarrak (1821-1881) bere «Egun-kari ezkutua» idatzi zuen 42 urtez, 17.000 orrialdeko corpus harrigarri bat osatu arte.

Hots, auto-azterketaz mamitutako liburu hori ez zuen Amielek inoiz argitaratzeko asmorik izan. Liburu bere buruarentzat idatzi zuen.

Kasu kliniko hau Marañonek aztertu zuen zehazki 1932an: *Amiel. Un estudio sobre la timidez*. Eta nik, 1950 inguru hartan, beste gazte askok bezala, harriturik eta oso gogoz irakurri nuen.

Handik urte batzuetara, eta ordurako Frantzia bizi nintzenez, Sartre-ren *Qu'est-ce que la Littérature?* irakurri nuen; eta %100ean Amielen kontrakarrean, Sartre anti-Amiel bat zela topatu nuen.

Eta euskal gizartean eragiteko nire asmoa indartu zuen.

Alegia: besterentzat idatzi behar dugula aldarrikatzen zuen Sartrek; inguruan eragiteko tresna zela luma. Eta honek bizkortu egin ninduen neure xedeetan.

Galdera hauek luzatzen zituen Sartrek lan horretan: zer da idaztea? Zergatik idatzi? Norentzat idatzi?

Imajina dezakegu nolako zirrara eta buruhaustea suposatu zion Txillardegiri eta bere beste hainbat garaikideri ira-

kurketa horrek. Bat-batean eta betiko galdera horiei erantzutea egokitu zitzaien.

Txillardegiren lanean, berdin du idatzia zer urtekoa izan, han eta hemen irakurtzen dira «herriaren zerbitzura», «euskaldunen zerbitzurako egin behar da lan», «euskaldunontzat idatzi behar dugu», «euskara batua eta euskal kultura euskaldunen zerbitzutan egin behar da» eta tankerako esanak.

2006ko *Jakinen* 155. zenbakian ere, *Jakinek* 50 urte bete zituela-eta zenbaki horretako agurra idaztea eskatu ziotenean, zer idatziko eta:

Eta horrela iritsi gara 155. ale honetara.

Eta galdera ziplo dator: «eta orain zer?».

Eta nik neure irizpidea emango dut: [*Jakinek*] 2006ko *Euskal Herri honen zerbitzuko saiatu behar lukeela ondoko 25 urteotan*.

Existenzialismoak garai hartako euskal gaztediari, Txillardegiri barne, euskaldun gisa bizi ahal izateko azken aukera bat eman zion. Kendu zieten kultura, hizkuntza, izaera berreskuratzeko lan tresnak izan ziren ideia haiek. Eta Txillardegik inork baino hobeto jakin zituen erabiltzen dese-gindako, hautsitako, zapal dutako, kolonizatutako herri baten eta herritar batzuen alde. Unibertsalismo zapaltzaile eta abstraktuen parez pare, euskal unibertsalismo konkretua eta partikularra babestu, aldarrikatu eta zaindu zuen, mindutako herri hori sendatu eta berregin nahian.

Urteak pasa dira eta berregiten dihardugu. Hautsitako herri honen berregiteari oraindik lan handiak falta zaizkio.

Eta, bukatzeko, 2006an Txillardegik luzatutako galdera ziplo dator berriz bueltan: «Eta orain zer?». Eta orain Txillardegirena ez, neure erantzuna emango dut, Txillardegiren pentsamenduaren ikertzaile eta ikasle naizen heinean. 2012a bukatzera doan honetan eta Euskal Herrian haize berri batzuk eta garai berri batzuk bizitzen, ikusten, sumatzen eta amesten ari garen garaiotan, Txillardegiren pentsamendua eta bere lan eskerga gaurko Euskal Herriaren eta gaurko euskaldunaren zerbitzuko erabili behar ditugu. Txillardegi

gazteari ideia existentzialistak bezala, guri bere lan eta ideiak gaurko herrigintzarako eta gizagintzarako ezin tresna egokiagoak baitzaizkigu. Horretarako, bere lan osoen bilduma bat lehenbailehen egin behar dugu, bere pentsamendua eta bere lan itzela fakultate eta eskoletan ezagutzera eman, euskal intelektual konprometitu, engaiatu honi zor diogulako ahanzturak eraman ez dezan. Etorkizunean ere Txillardegiren izena omenaldi eta plaza edo kaleren baten izena baino gehiago izan dadin.¶

PAULO IZTUETA

Txillardegi, intelektual engaiatua

Ekitaldi honetan parte hartzeko aukera eman baitidate, berriro Txillar adiskidearekin topo egin eta zorrak kitatzeko modua egokitzen zait. Zorrak esan dut, eta halaxe da, asko baitira nire oroitzapenaren zakuan gordeta dauzkadana.

Artean hamazazpi urteko mutikoa nintzela, filosofi ikasle Arratiako Areatzako sakramentinoen ikastetxe nagusian, lehenik Leturiak eta geroxeago Peru Leartzakoak sekulako zirrara eragin zidaten, eta berehala ohartu nintzen zerbait berria irakurtzen ari nintzela, horrelako gairik euskaraz ez zela inoiz irauli, aro berri batean sartzen ari ginela. Egun egiaztatu baino ez da egin orduan, 1957an, gertatu zela egiazko etena euskal literaturaren historian tradizio klasikotik modernitatera. Bera ez zen bakarra izan, segur, han zeuden Krutwig, Mirande eta Aresti ere; baina guztien gainetik Txillarrek kutsaturiko existentzialismoak bereganatu ninduen, hainbestearino, ezen Erroman filosofi lizentzia egin eta gero, asmoetan nuela, gero gauzatuko ez bazen ere, doktore-tesia Gabriel Marcel existentzialista teistaz egitea, ez Erroman, Friburgon baino. Halabeharrak berriro Arratiako bailarara eraman ninduen irakasle-lanak egitera.

Handik laster, 1950eko hamarkada-bukaeran, Leturia eta Peru Leartzakoaren bizipenak, barne-asaldurak, izpirituan iltzatuta neuzkala, bigarren aurkikuntza bat egin nuen. Uda-partean Jokin Zaitegi Arratiako Lemoako Arrese familiara joaten zen egun batzuk egitera, Miarritzen zerbitzari-lanak egiten zizkion Pelikaneren etxera. Urtero joaten gin-

tzaizkion bisitatzera. Banekien, nahiz eta ez izan orotan berarekin gogaide, Leturiaren lehen atala, «Negua», *Euzko-Gogoan* eman zuela argitara eta aupadaz agurtu zuela, esanez horrelakorik ez zela inoiz euskaraz idatzi. Bisita horietako batean, ez dakit zehazki noizkoan, esan zidan Txillardegirekin Donostian hitzordua jarrita zeukala eta eserleku baten inguruan egin zutela elkarrengana, ez dakit non zehazki, eta bereziki nabarmenarazi zidan guztiz urduri atzeman zuela, alde guztietara begira, norbait atzetik balebilkio bezala. Garai hartan dena baitzen klandestino, kontu misteriotso hori entzutearekin batera sumatu nuen Euskadi Ta Askatasuna erakunde sortu berriko kide izango zela, edo izan zitekeela, eta hori pentsatzeak beste zirrara-mota bat eragin zidan, oraingoan estetikoa baino gehiago estetakoa, ez baitzen ohikoa maila horretako idazle bat bizitza pertsonala baldintzatzen zuen horrelako erabaki errotiko batekin konprometituta egotea. Zapalkuntzak erbesterako bidean jarri zuenean, erabat egiaztatu ziren nire orduko susmoak. Gizarte-konpromiso soilak norbait literato egiten ez badu ere, azkenaldion askotan errepikatu izan den bezala, ezingo da esan gizarte-arazoekin konprometitutako idazle batek literatura ona egin ez dezakeenik. Garrantzitsua da, eskola-curriculumean gertatzen den bezala, kontakizuna —irakur diskurtso akademikoa— nola eman, nola azaldu; garrantzitsuagoa, agian, zer esan, zer azaldu. Fikziozko eta ez-fikziozko muga literario horretan sasi asko dagoelakoan nago. Nire gogoeta horien errudun, berriro esan, Txillar da, muga ilun horretan bera ibili izan baita, noiz prosa literarioan noiz akademikoan. Egin izan zaizkion kritika formalista guztien gainetik, Txillar idazlea landu zituen esparru bietan bizi da. Eta zein gailen bizi ere! Baita Txillar literatoa ere. Zendu berritan, Donostiako Victoria Eugenia antzokiko sotoko aretoan, Donostiako euskal idazle batzuek haren literatur liburuetatik pasarte hautatu batzuk irakurri zituzten, eta, entzun ahala, atzoko mezu hura hain egunekoa egiten zitzaidan; plazer egin zidan, kontalaria orojakile izanda ere, belaunaldi berri

baten lekuko izandako ahots zoli, zuzen eta gordin hura be-larrian musika konpasatua bezala sentitzeak.

Eta gero, ni ere patuak erbestera eramanean ninduenean 1960ko hamarkada-bukaeran, hirugarren Txillar batekin aurkitu nintzen. Klandestinitateak modu askotara mozorro-tzen zituen bere izen-abizenak, baina izanak *Larresoro*, *Goie-netxe*, *Usako*, *Begiko*, *Aztabizkar* ezizenen atzean ezkutaezi-na zen baten luma salatzen zuen. Hasieran bera Belgikan eta ni Parisen, gero bera Iparraldeko kostaldean eta ni barrual-deko Hazparnen, erbestealdian beste hirugarren Txillar bat aurkitu nuen. Oraingoa hurbilagoa egiten zitzaidan, ezagu-nagoa. Ez nuen harreman berezirik izan, baina elkarren be-rrri bagenuen. Gogoratzen naiz Ternoseko bere etxera egin-dako bisitan etxe-inguruan libre zakur handi bat ikusi nue-la, artzain aleman horietakoa, eta geroztik jabetu nintzen animaliak biziki maite zituela. Erbestetik etxeratu eta gero, Amasako Bitarte baserrian beti izaten ziren bizpahiru zakur atarian etxe-zain eta bizi-lagun. Nork esango zidan Txilla-rren familiari esker ezagutu behar nuela lehen aldiz nire ai-taren sortetxea, Bitarte aipatua. Historiaren irria. Geroztik *Orangutanen uhartea* izeneko ipuinaren kontakizuna ere inoiz etorri izan zait burura, Txillarren luma, ez behin baka-rrik, gizakien eta animalien arteko horizonte hodeitsuan gal-duta bezala ikusi izan baitut.

Baina natorren harira, arestian aurreratuta utzi baitut bes-te Txillar bat ezagutu nuela, polifazetikoagoa, neurri batean berria hori ere. Handizka haren hiru aurpegi dauzkat au-rrean: Txillar pentsalari politikoarena, Txillar euskal kultu-raren bultzagilearena, Txillar intelektualarena. Luze joko lu-ke aurpegi horietako bakoitzean sakontzeak, baina aurrera dezadan zerbait.

Txillardegiren kezka politikoa, Euskal Herri euskaldun, subirano eta sozialista baten ametsa, gogo-bihotzetan erro-tua egon zen haren bizitza guztian, beti ezkerrean, intelek-tual luzitua zen aldetik, askotan jarrera kritikoa agertuz, baina beti herriari fidel izanez. Azkeneraino. Eztabaida na-

gusi gehienetan presente zegoen. Noiz ez? Existenzialismoak ortodoxia katolikoa auzitan jarri zuenean, ETAk nazionalismo historikoaren immobilismoarekin hautsi zuenean, Erakunde horrek berak V. Batzarrean sozialismotik marxismorako jauzia eman zuenean, Erakundearen barruan joera espainoleko zatiketak gertatu zirenean, eta abar. Hori dena esan gabe ezin da ulertu *Branka* aldizkariaren sorrera. Noski, sortzaileen artean Txillar aurkitzen da, eta horren berri berak ematen du bildumari egindako hitzaurrean. Hor material ederrik bada norbaitek iker nahi baleza.

Txillar politikoaren atzean, ordea, haren zoru sakonago batean, Txillar kulturgilea zegoen. Izan ere, kultur militantea izan zen beste militantzia mota guztien gainetik. Euskalgintzara zuzendutako militantzia zen harena. Eta maila horretan ere bere arrastoak utzi zituen. Iñaki Beobiderekin batera, Irakur Sail argitaletxearen sorreran egon zen, eta bertan hainbat liburu argitaratu ziren, horien artean *Sustrai bila*, arrakasta handia izandako bere liburua. Baionako Euskal Elkargoa argitaletxearekin ere bazuen zerikusia. Sortzen ziren liburuen gizarteratzeaz ere benetan arduratuta egon zen, eta kultur gunehori ere asko zaindu zuen.

Baina niri, batez ere, Txillarren hirugarren aurpegia interesatzen zait: intelektualarena. Beharbada ezagunena ere horixe dut. Jokin Apalategik eta biok *Sei idazle plazara* argitaratu genuen Jakinen 1974an, bi tomo txikitan, eta horien artean dator Larresororen izena, Jokinek aztertzen duena. Berak bere egiten duen ikuspegi estrukturalistari barne-dinamikarik kausitzen ez badio ere, liburu horretatik asko da jasotzekoa, nik bederen bai, hura irakurriz ikasi bainuen hizkuntza bat, edozein, ez dela komunikabide huts, hori eta areago, baita hizkuntza komunitate bati darion mundu-ikuskerarezei bat ere, estetika bat. Zentzu horretan, *Hizkuntza eta pentsakera* (Etor, 1972) liburua oinarrizko erreferentzia izan da erbeste-haren liburuen artean, alboan garai bereko Koldo Mitxelena-ren *Zenbait hitzaldirekin*, edo Joxe Azurmendiren *Hizkuntza, etnia eta marxismoarekin* batera irakurri beharrekoa.

Franco hil eta gero etxeratu ginenean, azkenik, Txillarrek euskara batuaren inguruan egindako lan eskergez jabetu nintzen Orixeri buruzko lana egiterakoan. Horren fede *Orixere eta bere garaia* (1992) liburuko atal luze batean ematen dut. Nire aburuz, bere ekarpen hori ez da dagokion neurrian aitortu izan. Txapela Euskaltzaindiak jantzi zuen, baina euskaltzain ez zirenen ahaleginek eraman zuten neurri handi batean portu onera, bultzagile eragileenetako bat Txillar izaki eta horren ondoan Joseba Intxausti, *Jakinen* zuzendari berria, belaunaldi berriko idazle-andana handiarekin. Belaunaldi berriko idazle-masa horrek eragin zion bi joera kontrajarrien arteko balantzari batuaren alde.

Bukatzer a noa: Txillarrez asko hitz egin da, noiz alde, noiz kontra. Orixerekin bezala. Eta jarraituko du leloak. Hori haren obra bizi den seinalea da. Haren curriculumean, beharbada, ez dira agertuko ohorezko zenbait titulu: euskaltzaina, edo unibertsitate-katedraduna, edo nik al dakit zer. Agian, engaiatua, konprometitua, euskaraz esanda hitzekoa izatearen ordainak dira horrelako paradoxak. Hasieran esandakora nator: Iparraldeko liburu batek izenburuan dakarren bezala, «obrak mintzo», azken batean egindako lana baita historian gelditzen den euskarri nagusia.

Aski diat, Txillar. Guztietan gogaide izan ala ez, mila esker higandik ikasi dudan guztiarengatik. Aski diat jaso, lotsatzeraino. Solasaldi hau sobera luzatu gabe, agur bero bat *Haizearen bestaldetik*, eta ikus arte.¶